

NOVE SPOZNAJE O NEKIM RANOKRŠĆANSKIM DIJECEZAMA NA ISTOČNOJADRANSKIM PROSTORIMA

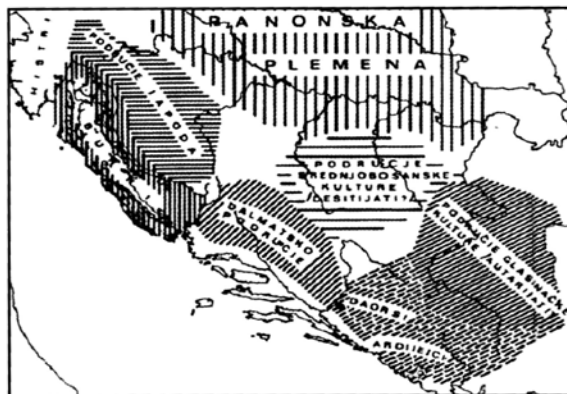
Nepostojeće dijeceze

Sustavna istraživanja vrelâ i rezultata arheoloških istraživanja pokazala su da **Delminijska biskupija**, kojoj je Farlati utemeljiteljem naznačio Sv. Venancija (+ oko 270.) - za kojeg je u *Martyrologiumu hispanicumu* zabilježeno da je život položio *apud Dalmatas* (među Dalmatima) - nikada nije postojala. Premda spomenuta odrednica upućuje na delmatski plemenski savez koji je obitavao na području od Krke do Neretve i od Jadrana do velikih kraških polja u zapadnoj Bosni (sl. 1), Farlati ju je poistovjetio s delminijskim municipijem (*municipium Delminiensium*) koji se nalazio na duvanjskom području. Nakon toga rijetko tko se usudio dovesti je u pitanje. Naprotiv, njezino postojanje dokazuje i drugim „argumentima“ kakva je i bilješka splitskog kroničara Tome Arhidakona (1200.-1268.) o kapuanskom biskupu Germanu, izaslaniku pape Hormizde (514.-523.) caru Justinu (518.-527.) u Konstantinopol s ciljem okončanja tzv. Akacijeve šizme (484.-519.), koji je 519. g. posvetio neku crkvu u Delmisu (*civitas Delmis*).¹ No, ulomci natpisa kojim je ta konsekracija zabilježena (sl. 2) pronađeni su u ostacima ranokršćanske bazilike sv. Petara u Sumpetru – Jesenicama u Poljicima nedaleko Splita.² S istim ciljem poseže se i za odrednicom *delminense Onestinum* iz akata Salonitanske metropolitanske sinode održane 533. g. (premda se i u tom slučaju radi o Pojicima koja su bila pod jurisdikcijom mukurskog biskupa³), kao i za biskupom Malhom (+ 594.), jednim od upravitelja posjeda Rimske Crkve u Dalmaciji (*rector patrimonii*

¹ Thomas ARCHIDIACONUS, *Historia Salonitana, M. S. H. S. M. XXVI, Scriptores, vol. III.*, (ed. Franjo Rački), Zagrabiae, 1894., 39-40: *Istaque fuerunt regni eorum confinia: ab oriente Delmina, ubi fuit civitas Delmis, in qua est quaedam ecclesia, quam beatus Germanus capuanus episcopus consecravit, sicut scriptum reperitur in ea.*

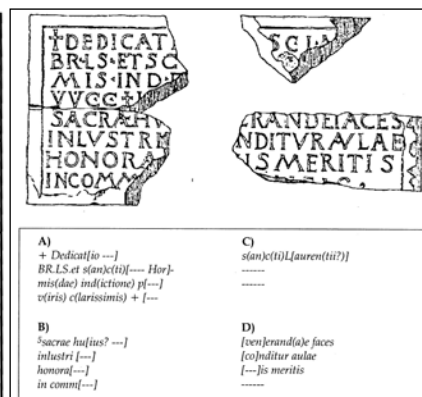
² Ante ŠKEGRO, *Na rubu opstanka. Duvanjska biskupija od utemeljenja do uključenja u Bosanski apostolski vikarijat*, Zagreb, 2002., 54-57.

³ Radoslav DODIG – Ante ŠKEGRO, Akti crkvenih sinoda održanih 530. i 533. u Saloni, *Povijesni prilozi*, 35 (2008.) 20: *Muccuritanus autem episcopus se montanorum, delminense Onestinum Sed etiam Redditicum in diocesim habiturus accipia.*

Sl. 1. Područja velikih plemenskih saveza (prema Borivoju Čoviću).

Fig. 1. Territories of the major tribal alliances (according to Borivoj Čović).

Sl. 2. Ulomci konsekracijskog natpisa iz ranokršćanske bazilike sv. Petra u Sumpetru-Jesenice u Poljicima (prema don Frani Buliću).

Fig. 2. Fragments of the inscription from the Early Christian basilica in Sumpetar-Jesenice in the region of Poljica (according to Frane Bulić).

Sl. 3. Rimska cesta Salona - Servitium (prema Ivi Bojanovskom).

Fig. 3. Roman roads in the interior of Dalmatia (according to Ivo Bojanovski).

i Duvanjske biskupije⁶ koja je utemeljena u vrijeme splitskog nadbiskupa Petra (1297.-1324.).⁷

Balojenska biskupija (*Ecclesia Baloiensis*) poistovjećuje se s Barcenskom (*Barcensis ecclesia*) odnosno Baroenskom dijecezom (*Baroensis ecclesia*), u aktima Salonitanske metropolitanske sinode 533. g. istaknutom kao primjer pažljivog ustrojstva salonitanskog nadbiskupa Honorija I. (oko 481. - oko 505.). „Vjerujemo da će Vam uistinu biti drago jer mislimo, zbog udaljenosti i razvučenosti župa, rastrčavši se pora-

di popisa puka, da župe i prezbiteri zaslužuju da im Vi posvetite i zaredite i druge

⁴ Ante ŠKEGRO, Kontroverzni biskup Malho i tzv. Delminijska biskupija, *Archeologia Adriatica*, 2 (2008.) 519-527.

⁵ Ante ŠKEGRO, Patrimony of St. Peter in Dalmatia, *Povijesni prilozi*, 21 (2001.) 9-28; Ante Škegro, Papal possessions in the eastern Adriatic, *Arheološki vestnik*, 55 (2004.) 429-438.

⁶ Dominik MANDIĆ, Duvanjska biskupija od XIV.-XVII. Stoljeća, *Croatia sacra. Arkiv za crkvenu povijest Hrvata*, 5 (1935.) 3-98.

⁷ Ante ŠKEGRO, Tobašnja Delminijska biskupija. The alleged diocese of Delminium, *Opuscula archaeologica*, 31 (2007. 2008.) 283-302.

Sl. 5. Područje Kateritanske (Kotorske) biskupije (satelitski snimak).

Fig. 5. Territory of the Catheritan diocese (satellite image).

biskupe. Tako je u Barcenskoj crkvi, u vrijeme Vašega prethodnika blaženosmenutoga Honorija, bilo brižno ustrojstvo⁸. Temeljem sinonimije dovodi ju se u svezu s putnom postajom *Baloie* s magistralne ceste *Salona – Servitium* (sl. 3), balojenskim municipijem (*municipium Baloie*), odnosno utvrdom Balkes (Βάγκεις) (Βάλκης), znanom iz konteksta avarsko-slavenske provale u Dalmaciju 597. g. Središte joj se traži u porječje Plive u srednjoj Bosni, u Bilajac i Baljvine kod Mrkonjić Grada, oko izvora rijeke Sane u zapadnoj Bosni, na područje Ključa u zapadnoj Bosni, odnosno na Gromile (Grad) u Šipovu u srednjoj Bosni.⁹ Raspoloživa vrela ne znaju ni za kakvog barcenskog, odnosno baroenskog biskupa, ni prezbitera, niti bilo kakvog drugog klerika. Radi se zapravo o Arbenskoj dijecezi (*Arbensis ecclesia*) središte koje je bila *Arba* (*municipium Arba*), tj. Rab na istoimenom sjevernojadranskom otoku. Prepisivač spomenutih sinodalnih akata iskrivio joj je naziv tako što je ispred početnog slova *A* nadodao znak nalik velikom kurzivnom slovu *B*, dok je treće slovo *b* napisao bez vertikalne haste znakom nalik kurzivnom slovu *c*. Time je nastao apelativ *Barcensis*

⁸ Radoslav DODIG - Ante ŠKEGRO, Akti crkvenih sinoda održanih 530. i 533. u Saloni, *Povijesni prilozi*, 35 (2008.) 18: *Quippe cum gratum vobis fore credamus, nam propter distantiam et longinquos per parochias consignandae plebis excursus, parochiae presbyteris creditae vestra consecratione merentur alios ordinare pontifices. Sicut etiam in Barcensi (?) ecclesia praedecessore vestro, beatiae recordationis Honorio, est provide ordinatum.*

⁹ Ante ŠKEGRO, The Diocese of Baloie (*Ecclesia Baloiensis*), *Arheološki vestnik*, 58 (2007.) 357-365; isti, Balojenska biskupija (*Ecclesia Baloiensis*), *Bosna franciscana*, XVI/28 (2008.) 173-189.

Sl. 4. Biskupska sjedišta na sjevernom Jadranu (prema Stanku Josipu Škuneci).

Fig. 4. Bishop's seats in the northern Adriatic (according to Stanko Josip Škunca).

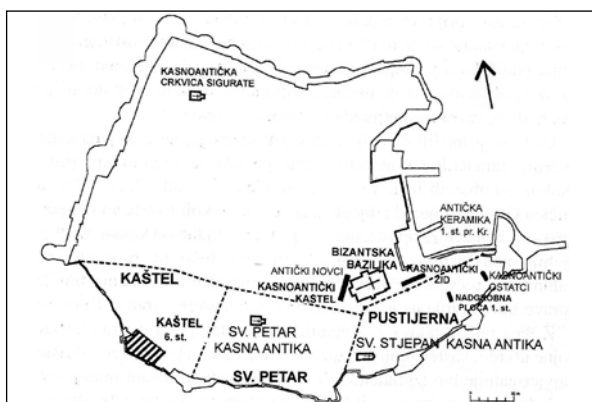
Sl. 6a. Ranokršćanska gema iz Cavtata (prema Arthuru Johnu Evansu).

Sl. 6b. Ranokršćanski prsten iz Cavtata (prema Arthuru Johnu Evansu).

Fig. 6a. Early Christian gem from Cavtat (according to Athur John Evans).

Fig. 6b. Early Christian ring from Cavtat (according to Athur John Evans).

Sl. 7. Ranokršćanske bazilike u Dubrovniku (prema Antunu Ničetiću).

Fig. 7. Early Christian basilicas in Dubrovnik (according to Antun Ničetić).

Sl. 8. Rimska cigla sa žigom *Bistues* (prema Ivi Bojanovskom).

Fig. 8. Roman brick with the stamp mark *Bistues* (according to Ivo Bojanovski).

iz kojeg je, zamjenom slova *c* gotovo identičnim kurzivnim slovom *o*, proizišlo *Baroensis*. Arbenški biskup Ticijan (*Ticyanus episcopus sancte ecclesie arbensis*) supotpisnik je akata Salonitanskih metropolitanskih sinoda 530. i 533. g. odmah iza salonitanskog nadbiskupa Honorija II. (528.-547.) i jadertinskog biskupa Andrije (*Andreas vir venerabilis Iadertine ecclesie episcopus*). Pod njegovom je jurisdikcijom bilo slabo naseljeno podvelebitsko područje, nešto napučeniji sjeverozapadni dio otoka Paga te sjevernojadranski otoci Cres i Lošinj. To proizilazi iz činjenice da ni akti spomenutih sinoda, ni druga vrela na tim prostorima osim Arbenske ne znaju ni za kakvu drugu dijecezu. Arbenska je opstala do 1828. g. kad je integrirana u Krčku biskupiju (*Dioecesis Veglensis*).¹⁰ Pojava cesenskih biskupa Vindemija (*Vindemius episcopus Cessensis*) 80-ih godina 6. st.¹¹ i 80-ih godina 7. st. Ursina (Ὀὐρσίνος ἐλάχιστος ἐπίσκοπος τῆς ἀγίας ἐκκλησίας Κένσσου ἐπαρχίας Ἰστρίας; *Ursinus episcopus sanctae ecclesiae Cenetensis provinciae Istriae*),¹² čije se sjedište treba tražiti u Novalji na otoku Pagu (sl. 4), valja se razumjeti u kontekstu šizme „Triju poglavlja“¹³ u kojoj su se našli i prvaci Arbenske biskupije.

¹⁰ Ante ŠKEGRO, Barcenska biskupija – *Barcensis Ecclesia*, *Histria Antiqua*, 20 (2011.) 449-456.

¹¹ *Quem Smaracodus patricius veniens de Ravenna in Gradus, per semet ipsum e basilica extrahens, Ravennam cum iniuria duxit cum aliis tribus ex Histria episcopis, id est Iohanne Parentino et Severo atque Vindemio, necnon etiam Antonio iam sene Ecclesiae defensore* *Cum patriarcha autem communicaverunt isti episcopi: Severus, Parentinus Iohannes, Patricius, Vindemius et Iohannes*, Paulus DIACONUS, *De gestis Langobardorum: libri sex*, III, 26; Bernardo Maria de Rubeis, *De schismate ecclesiae Aquilejensis*, Venetiis, 1732. (73): *Vindemius dicitur Episcopus S(anctae) Ecclesiae Casen(sis)*. vel ut alia lectio habet in margine, *Cesensis*.

¹² Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XI, Graz, 1960., col. 312, 775, 926.

¹³ Giovanni MONTICOLO, *Chronache Veneziane antichissime*, Volume primo, Roma

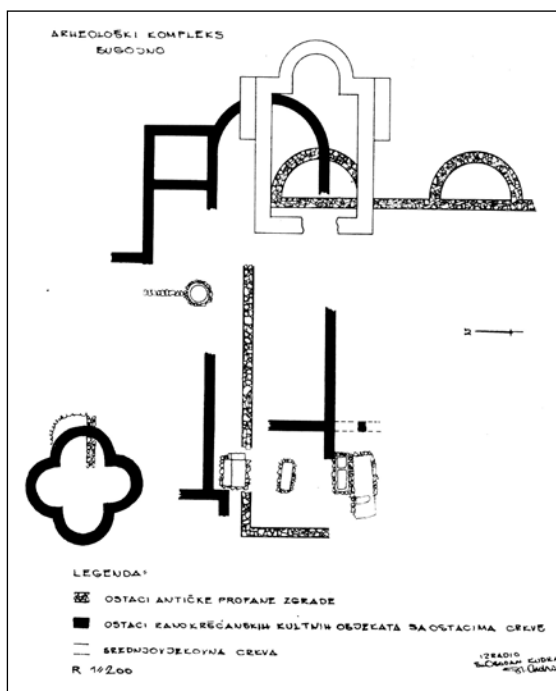
Maktaritanska / Martaritanska biskupija (*Ecclesia Mactaritana / Martaritana*) poznata je po Viktoru, posljednjem biskupu koji je supotpisao akte Salonitanskog metropolitanskog sinoda 530. g. Poistovjećuje ju se s Maronijanskom odnosno Delminijskom (*Mactaritanus, seu Maronianus Episcopus idem ac Delminensis*), Matricitanskom (prema putnoj postaji *Ad Matricem*), Mukuritanskom (*Ecclesia Muccuritana*), Kateritanskom / Dekateritanskom (*Ecclesia Cateritana / Decateritana*) te Sarsenterskom biskupijom. Središte joj se stavlja u Mostar, Biskup kod Konjica, Bugojno u srednjoj Bosni, odnosno u Skelane kod Srebrenice u istočnoj Bosni. Zapravo je u pitanju Kataritanska (*Ecclesia Catharitana*), odnosno Kotorska biskupija, čemu u prilog ne govori samo homofonija (*Ecclesia Mactaritana; Ecclesia Catharitana*), nego i ranokršćanski korijeni Kotorske biskupije koja je opstala do danas. Pod jurisdikcijom njezinog biskupa bili su Boka Kotorska i gravitirajuće joj područje između Lovćena i Jadrana (sl. 5). Nije isključeno da je njezin biskup posljednji potpisao akta spomenutog sinodazboga toga što se nalazila na krajnjem jugoistoku Dalmacije.¹⁴

Sarnienska (*Sarniensis ecclesia*) odnosno **Sarnitenska dijeceza** (*Sarnitesis ecclesia*)¹⁵ poznata je po svome prezbiteru Vitalu (*Vitalis presbyter*), posljednjem potpisniku akata Salonitanskog metropolitanskog sinoda održanog 530. g. Poistovjećuje ju se sa Sarsenterskom (*Sarsenterensis ecclesia*), odnosno Mostarskom biskupijom (premda su Sarsenterska, Mukurska i Ludrumska biskupija utemeljene 533. g.), odnosno župom (*parochia*) Siscijanske biskupije. Središte joj se traži u putnoj postaji *Sarnacle* (*Sarnade, Saniglo*) u Donjoj Pecki kod Mrkonjić Grada, odnosno kod izvora rijeke Sane u zapadnoj Bosni (premda tamo nije pronađen nikakav ranokršćanski sakralni objekt), *Sarutama*

1890., 49, 20.

¹⁴ Ante ŠKEGRO, Maktaritanska / Martaritanska biskupija (*Ecclesia Mactaritana / Martaritana*) u svjetlu dosadašnjih istraživanja. *Bosna franciscana: časopis Franjevačke teologije Sarajevo*, XVIII / 32 (2010.) 119-144; isti, The Diocese of Mactaris / Martaris (*Ecclesia Mactaritana / Martaritana*). *Stjepan Gunjača 1909-2009. Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština*, Split 2010, 195-206.

¹⁵ Radoslav DODIG - Ante ŠKEGRO, Akti crkvenih sinoda, 17.

Sl. 9. Dvije ranokršćanske bazilike (tamno) iz Čipuljića-Bugojno (prema Veljku Paškvalinu).

Fig. 9. Two Early Christian basilicas (black) from Čipuljić-Bugojno (according to Veljko Paškvalin).

Sl. 10. Područje Sarsenterska biskupije.

Fig. 10. Territory of the Diocese of Sarsenterensis.

/ *Sarnitama* odnosno *Sarnadama* putnoj postaji s rimske magistralne ceste *Salona – Servitium*, ili u *Serviciju (Servitium)* na rijeci Savi u Bosanskoj Gradiški (premda u tom mjestu nije registriran nikakav ranokršćanski sakralni objekt). Izjednačavanje sa župom Siscijanske dijeceze nije prihvatljivo jer se u spomenutim aktima jasno definira biskupijom (*ecclesia*). Središte ove dijeceze zapravo je bila Senija (*Senia, Σένια*), odnosno Senj na sjevernom Jadranu, u kojem je otkriveno više ranokršćanskih objekata. Na otoku Krku (*Κουρικήα, Curricum*) nasuprot Senja u Maloj Luci – Bosaru i u utvrdi Korintiji na Sokolu nalaze se ostaci triju ranokršćanskih bazilika. Nad trobrodnom ranokršćanskom bazilikom iz 5. st. u gradu Krku tijekom 12. st. podignuta je katedrala. Brojni ranokršćanski objekti registrirani su i po drugim dijelovima otoka Krka. Senija je kao crkveno središte na sjevernom Jadranu imala identičnu ulogu kao i Jader u južnoj Liburniji. Biskupa je imala tijekom 4. st., odnosno početkom 5. st. Senijskom biskupu Laurenciju (*Laurentio episcopo Seniensi*) papa Inocent I. (402.-417.) uputio je pismo protiv pristaša nekadašnjeg sirmijskog biskupa Fotina (345.-351.) čiji su pristaše (*haeretici Photini*) propagiranjem antitrinitarne hereze - osuđene 351. g. na Prvoj sirmijskoj sinodi te 381. g. na sinodi u Akvileji - bili ugrozili Laurencijevu dijecezu (*in territorio dilectionis tuae*).¹⁶

¹⁶ Patrologia Latina, 20, col. 607-608, epist. XLI: *Innocentius Laurentio episcopo Seniensi. Diu mirati sumus, dilectionis tuae litteris lectis, haereticos Photini venena sectantes in territorio dilectionis tuae non solum esse, sed et publice sibi conventicula in aliquorum possessionibus praeparare; cum de toto pene orbe nusquam tam multi, quam apud vos, delegerint habitare. Quorum doctrinae nefariae auctor Marcus, dudum de Urbe pulsus, temeritatis tantae ductus est audacia, ut primum sibi inter eos vindicet locum. Sed ne ulterius*

Kako su kvarnerski otoci tijekom bizantske vlasti bili politički odvojeni od kopnenog zaleđa koje je ostalo pod slavenskom odnosno vlašću hrvatskih narodnih vladara, Senijska se biskupija razdijelila na otočni dio, sa središtem u gradu Krku (*episcopatus Veglensis*) i kontinentalni dio čije je središte i dalje ostala Senija (*episcopatus Segni*). Za pretpostaviti je da se Senijska biskupija razdijelila oko 680. g. kada se prvi put u vrelima javlja krčki biskup (*Andreas episcopus sanctae ecclesiae Veientanae provinciae Istriae*). Razdiobu potvrđuje i pojava „prvog među senjskim biskupima“ (*ipsa Joannis, in hac seria primi Segniensis episcopatus*) 743. g. Prepisivanjem je naziv Senijske dijeceze iskrivljen tako što je samoglasnik *e* zamjenjen diftongom *ae* odnosno njegovim preoblikovanjem u vrlo blisku kurzivnu slovnu kombinaciju *ar*. Nadodavanjem suglasnika *t* iza te slovne kombinacije nastala je Sarnienska odnosno Sarnitenska dijeceza (*Seniensis* > *Saeniensis* > *Sarniensis* > *Sarnitensis*).¹⁷

Naslov po jednom a sjedište u drugom mjestu

Predaja o čudesima koja je nakon smrti cara Julijana Apostate (360–363) učinio pustinjač sv. Hilarije (s. *Hilario eremita*, † 371), a koju je oko 390. zabilježio sv. Jeronim (oko 348-420), govori da je kršćana na epitaurskom području bilo još tijekom prvih desetljeća druge polovice 4. st. **Epitaurska biskupija** (*Ecclesia Epitauritana*) prvi se put spominje 530. g. u aktima Salonitanskog metropolitanskog sinoda, koje je supotpisao i njezin biskup Fabricijan (*Fabricianus episcopus cclesiae Epitauritanae*). Epitaurski biskup Florencij (*Florentius, Epitauritanae ciuitatis episcopus*) poznat je po sukobu sa salonitanskim nadbiskupom Natalom (*Natalis, Salonitanae Ecclesiae episcopus*, oko 580-592) koji ga je optužio za kriminal (*in causis criminalibus accusatum*) te ga, zaplijenivši mu dobra (*praereptis prius rebus eius*), prognao iz njegove dijeceze. Papa Grgur I.

Sl. 11. Ulomak oltarne pregrade iz ranokršćanske bazilike na Crkvinama (Rivine) kod Stoca.

Fig. 11. Fragment of the altar rail from the Early Christian basilica in Crkvine (Rivine) near Stolac.

debauchandi habeant facultatem, et animas simplicium ac rusticorum secum in gehennam, cui destinati sunt, trahant, actum est adversus eos a defensoribus Ecclesiae nostrae, quo eos possint expellere: ut qui Christum Deum ex Patris substantia ante saecula negant genitum, hi cum Judaeis, qui ejus deitatem negaverunt, et nunc usque negant, participium habeant damnationis. Tuum est, frater charissime, quae praecepta sunt, non segnius agere: ne plebem tibi creditam dissimulatione deperdas, et incipias Deo de perditis reddere rationem.

¹⁷ Ante ŠKEGRO, Sarnienska dijeceza (*Sarniensis Ecclesia*), *Starohrvatska prosvjeta* 37 (2010) 243-257; isti, The Diocese of Mactaris / Martaris (*Ecclesia Mactaritana / Martaritana*), *Stjepan Gunjača 1909.-2009. Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština*, Split, 2010, 195-206.

Veliki (590-604) zbog Florencija je 592. g. pisao Natalu i poddakonu Antoninu, novopostavljenom upravitelju patrimonija Rimske crkve u Dalmaciji (*rector patrimonii in Dalmatia*) i svome opunomoćeniku (*responsalis noster*) u Dalmatinskoj crkvi. Papa je u korist Florencija 597. g. pisao i jadertinskom biskupu Sabinijanu (*Sabinianus, episcopus Iadertinus*). S obzirom na činjenicu da izuzev dva prstena (sl. 6a, 6b) koji su se u nejasnim okolnostima našli kod Arthura Johna Evansa (1851.-1941.), na području Cavtata (gdje se Epitaur nalazio) nije pronađen nikakav drugi ranokršćanski sakralni objekt, postavlja se pitanje gdje je zapravo bilo središte Epitaurske biskupije. Očito je u pitanju bila Raguz (Ῥαούση), odnosno Dubrovnik, gdje su pronađene četiri ranokršćanske bazilike (sl. 7). Istome u prilog govore i naslovi biskupa: Andrije - kojeg se 743. g. u buli pripisanoj papi Zahariji (741.-752.) oslovljava nadbiskupom svete Epitauritanske crkve (*Andree, archiepiscopo sancte Pitauritane ecclesie*), Vitala kojeg se 1022. g. u buli pape Benedikta VIII. (1012.-1024.) naziva nadbiskupom svete epitaurske stolice u Raguzi (*Uitali, archiepiscopo sancte Pitabritane sedis e ciuitate Labusedi*) odnosno Petra kojeg se 1076. g. u buli pape Grgura VII. (1073.-1085.) oslovljava nadbiskupom svete epitaurske stolice iz mjesta Raguze (*Petro, archiepiscopo sancte Pitauritane sedis ex ciuitate Labusedi*).¹⁸

Čini se da ni **Skardonitanska biskupija** (*Ecclesiae Scardonitanae*) nije imala središte u antičkoj Scardoni, po kojoj je njezin biskup nosio naslov, nego u 15-ak km udaljenom riditarskom municipiju (*municipium Riditarum*) u Danilu Gornjem kod Šibenika. Za razliku od riditarskog municipija, na području Skardone nije pronađen nikakav ranokršćanski objekt.¹⁹ Biskupa riditionske općine Aurelija (*Aurelius, civitatis Riditionis episcopus*) zadesila je 475. g. smrt u Mediolanu (*Mediolanum*) u sjevernoj Italiji.²⁰ Nakon njega u raspoloživim vrelima nema spomena drugim riditionskim biskupima. Pola stoljeća kasnije akte Salonitanske metropolitanske sinode 530. supotpisuje i skardonitanski biskup (*Constantinus, episcopus Ecclesiae Scardonitanae*),²¹ očito s iste biskupske katedre kojom je predsjedao i Aurelije (sl. 8).

¹⁸ Ante ŠKEGRO, The Diocese of Epitaurum (*Ecclesia Epitauritana*), *Histria antiqua* 18/2 (2009) 203-216; isti, Epitaurska biskupija (*Ecclesia Epitauritana*), *Zbornik radova Ivica Žile*, Dubrovnik, 2011., 101-120.

¹⁹ Branka Migotti, Ranokršćanska biskupija Scardona (Skradin), *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 9 (1992.) 101-112.

²⁰ Hippolyte DELEHAYE, Note sur une inscription chrétienne de Milan. Aurelius civitatis Riditionis Episcopus (Rider en Dalmatie), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* L (1932.) 49-57: *Deposuit corpus tumulo sed laude perennis. / Aurelius penetrans regna beata poli, / qui mortem vicit meritis mundumque relinquens, / immensum Christi possidet imperium / ⁵cuius, ut agnoscas, sanctae praeconia vitae. / Consortis lector respice fata viri / ambo pari lucis clausurunt tempore metam. / Membraque Dionisio iunxit amica papae / prompta sacerdotis lacrymas mens iuvit orantis. / ¹⁰Hanc, ideo, tabulam obtulit Eusebia: / Aurelius civitatis Riditionis episcopus, / hac die depositus quo etiam pontifex sanctus / confessorque Dionysius, post consol(atum) / domni n(ostr) divi Leonis Iunioris.*

²¹ Radoslav DODIG - Ante ŠKEGRO, Akti crkvenih sinoda održanih 530. i 533. u Saloni, *Povijesni prilozi*, 35 (2008.) 17.

Teritorij nekih biskupija

Sarsenterska biskupija (*Ecclesia Sarsenterensis*), zajedno s Mukurskom i Ludrumskom, utemeljena je na Salonitanskom metropolitanskom sinodu 533. g. U njezin sastav uključene su bazilike municipijâ Delontina i Stantina, Novensa preko Rusticiara, Pekuatika i Beuzavatika kao i još neke druge (*basilicas, quae in municipiis Dellontino, Stantino, Novense per Rusticiarum, Pecuatico et Beuzavatice, supra constituto quae tamen ad nos hactenus respexere, in parochia consequantur*). Delontin je identičan sa nekadašnjim diluntumskim municipijem (*municipium Diluntum*) u Trebinji (Ravno) na jugoistoku Popova polja gdje su registrirani i ranokršćanski objekti uključivo i bazilika. Stantin je isto što i stantinski municipij (*municipium Stantinum*) u Stonu na poluotoku Pelješcu. U sintagmi *Novense per Rusticiarum*

nazire se plemensko područje ilirskih Narensa (*Narensai*) poznatih sa ranocarskog natpisa iz Trgovišta podno Brljevske glavice (Kazanci) kod Gacka, koji su po svoj prilici obitavali na Dabarskom polju istočno od Stoca. U *Pecuatiumu* bi se trebalo vidjeti ispasište za stoku - vjerojatno Nevesinjska visoravan na kojoj je registrirano više antičkih naselja. To je područje s antičkim naseljem u Stocu bilo povezano komunikacijom kroz kanjon Bregave. Nejasno je što se krije u četvrtom subjektu dodijeljenom ovoj biskupiji –

Beuzavaticumu / Benzavaticumu. Središte ove dijeceze traži se u Aržanu između Imotskog i Duvna na granici Hrvatske i Bosne i Hercegovine, u Mostaru (Cim) i Žitomisliću kod Mostara, a u najnovije vrijeme u Stocu (*Sarsenterum*) gdje su registrirani ranokršćanski objekti (*domus ecclesiae*) još iz pretkonstantinovog doba. Tijekom posljednjih godina iskopava se ranokršćanski kompleks iz 5. st. (sl. 9). U vrijeme barbarskih pustošenja na početku srednjeg vijeka sarsenterski biskup se sklanja u svoju zaklonjenu župu Ston (*parochia Stantino*). U nadolazećem vremenu, prema sklaviniji u okviru koje se nalazila, pojavljuje se kao Stonska, odnosno Zahumska biskupija (*Diocesis Stagnensis-Chulmorum*).²²

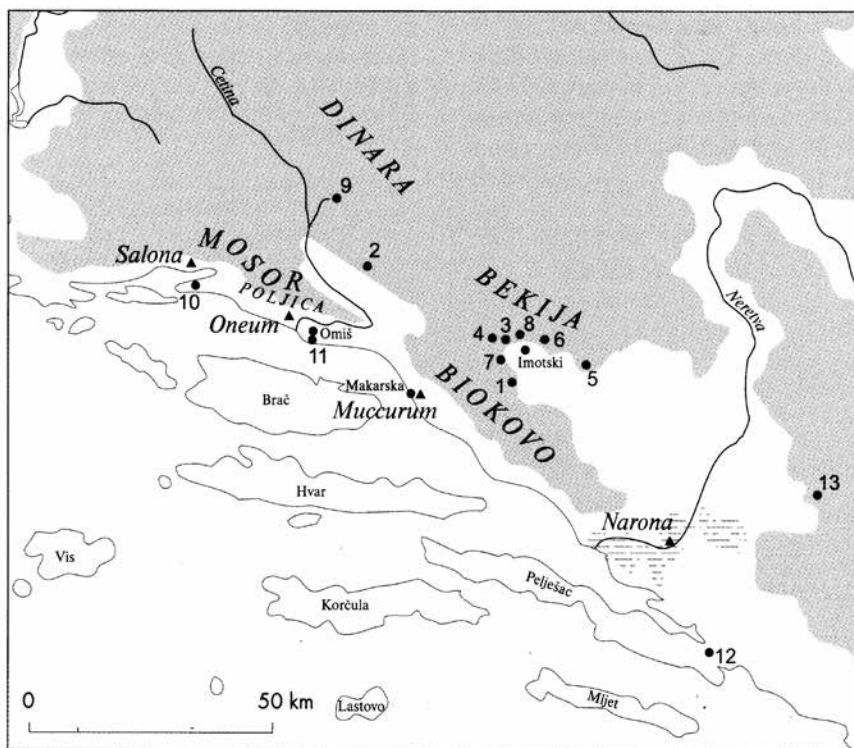
Središte **Ludrumske biskupije** (*Ecclesia Ludroensis*) traži se istočno od Salone: u livanjskom kraju, u Biskupiji kod Knina, Otoku kod Sinja, iznad vrele Cetine, u Grkocima kod Bosanskog Grahova, u Bosanskom Grahovu, u Drvaru i sl. Prilikom utemeljenja biskupom joj je postao prezbiter Celijan (*in Ludro Celianum presbyterum*). Ako se u vezu s tim biskupom može dovesti

Sl. 12. Ulomak natpisa s imenom Mescenija Celijana iz Umljanovića kod Drnića (prema Tomislavu Šeparoviću).

Fig. 12. Fragment of an inscription of Mescenius Celianus from Umljanović near Drniš (according to Tomislav Šeparović).

²² Ivica PULJIĆ - Ante ŠKEGRO, Sarsenterska biskupija, *Povijesni prilozi / Historical contributions* 30 (2006) 7-50; isti, The Diocese of Sarsenterensis, *Arheološki vestnik* 57 (2006) 219-241.

Sl. 13. Područje Mukurske biskupije (prema A. Škegro).

Sl. 13. Fig. 13. Territory of the Diocese of Muccurum (according to A. Škegro).

ulomak natpisa Mescenija Celijana (*Mesce[ni]us Coelianu[s]*) iz Umljanovića kod Drniša (sl. 10), onda se u tom mjestu treba tražiti i njezino središte. U sastav ove biskupije uključeni su Magnotik, Ekvitin, Salviatik i Sarziatik (*Ludrensis vero episcopus Magnioticum, Equitinum, Salviaticum et Sarziaticum, sicut ad ordinem nostrum noscitur obtinuisse, percipiat*). Magniotik je identičan s magnumskim municipijem (*municipium Magnum*) s Baline glavice (Kljake) u Umljanoviću kod Drniša. U Ekvitinu (*Equitinum*) se treba tražiti područje rimske kolonije Ekvum (*Colonia Claudia Aequum*) u Čitluku kod Sinja, u Salviatiku (*Salviaticum*) područje nekadašnjeg salvijskog municipija (*municipium Salvium*) u Vrbi (Borak) na Glamočkom polju gdje je pronađena jedna od najvećih ranokršćanskih bazilika u dubljem zaleđu istočnog Jadrana (28,50 x 19,10 m), a u Sarsiatiku (*Sarsiaticum*) Sardiatic (*Sardiaticum*), odnosno plemensko područje ilirsko-panonskih Sardiata (*Sardeatae*) u dolini donjeg Unca i gornje Une u zapadnoj Bosni sa središtem u Donjim Vrtočama kod Drvara. Ova se biskupija nalazila istočno od Skardonitanske, Salonitanske i Mukurske, južno od Siscijske te zapadno od Bestoenske biskupije. Činile su je

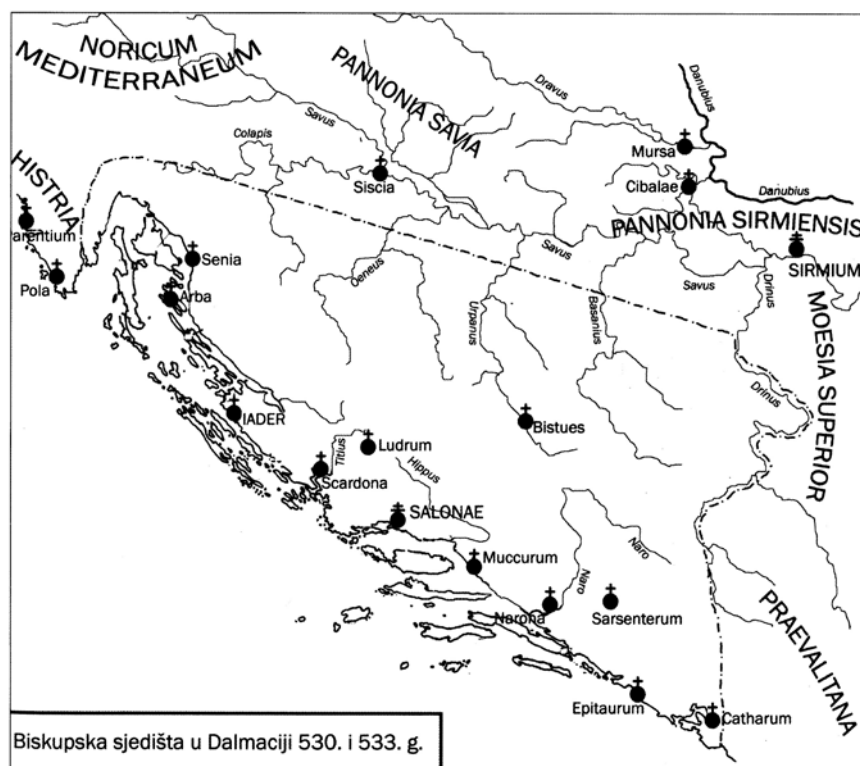
razvuĳene i udaljene ųupe (*distantiae et longiquae parochiae*) koje se 533. g. spominju i na Drugom salonitanskom sinodu. Nije jasno kada je i u kojim okolnostima nestala s povijesne scene.²³

Središte **Mukurske biskupije** (*Ecclesia Muccuritana / Muccoritana*) bilo je u Makarskoj, jugoistoĳno od Splita. Prilikom osnutka u njezin su sastav ukljuĳeni: podruĳe oznaĳeno kao *montanorum* u kojem se treba vidjeti Biokovska zagora, delminenski Onestin (*delminense Onestinum*), odnosno podruĳe delmatskih Onestina u Poljcima na koje se odnosi i bilješka Tome Arhidakona o crkvi u Delmisu (*civitas Delmis*), neki otoci iz Salonitanske dijeceze (*Salonitanum quicquid in insulis continetur*) (Braĳ, Hvar, Vis, moųda i Korĳula s Lastovom), podruĳe zabiljeųeno kao *trans Oneum ... quod Continens appellatur*; odnosno omiųki kraj, planinski masivi Rogoznice i Biokova, podno kojeg se nalazi središte Mukurske biskupije, te Reditik (*Redditicum*), odnosno plemensko podruĳe Ridita (sl. 11). Nakon ųto su Ostrogoti 549. g. poharali podruĳe izmeĳu Salone i Mukura, razorili Mukur i obliųnje *Laureate* i istrebili njihovo puĳanstvo, iz preųivjelih otoĳnih dijelova ove dijeceze nastala je Otoĳna odnosno Hvarska biskupija, u sastavu koje se naųao najveĳi dio nekadaųnje Mukurske biskupije, ukljuĳujući i njezino nekadaųnje srediųte.²⁴

Bestoenska biskupija (*Bestoensis ecclesia*) poznata je iz akata Salonitanskih metropolitanskih sinoda odrųanih 530. i 533. g. koje je supotpisao i njezin biskup Andrija (*Andreas*). Sinodalnki oci 530. g. upoznati su s njegovim pismom u kojem se govorilo o velikoj oskudici njegove dijeceze koja nije mogla skrbiti o siromasima ni samu sebe uzdrųavati (*sicut nuper Bestoensis ecclesiae scriptum tenentes agnoscimus ut non solum oppressis adesse non cogitet, sed nec suae adeo valeat subvenire pressurae*). Andrija je 533. g. traųio da se njegova dijeceza razdijeli te da se postavi joų jedan biskup za ona podruĳja do kojih sam nije mogao doprijeti kako bi pastorizacija i skrb o sveĳenstvu i povjerenom mu puku bili uĳinkovitiji. Iako je imao razumijevanja za njegovo traųenje, salonitanski nadbiskup Honorije II. (528-547), nije mu udovoljio odgovorivši razdiobu za vrijeme “kad to bude dopustila milosna Boųja providnost” (*cum divinitas propitiata concesserit adhuc unum curabimus ordinare pontificem*). Honorije nije bio siguran je li ili nije trebalo poveĳati broj biskupa. Supotpisujuĳi sinodske akte 533. g. s time se sloųio i Andrija, izrazivųi na taj naĳin posluųnost salonitanskom nadbiskupu. Iz prijedloga biskupa Andrije da mu se razdijeli dijeceza proizilazi da se ona prostirala na velikim prostorima, odnosno da je u njenom sastavu bio najveĳi dio unutraųnjosti nekadaųnje rimske Dalmacije. Prije pronalaska cigle sa ųigom *Bistues* (sl. 12) u antiĳkoj ciglani na Grudinama u ĳipuljĳu – Bugojno, srediųte Bestoenske biskupije traųilo se

²³ Vjekoslav KLAIĳ, *Episcopatus Ludrensis u Dalmaciji (532)*, *Vjesnik Hrvatskoga arheoloųkoga druųtva* 12 (1912) 314-315; isti, O poloųaju ‘Episcopatus Ludrensis’ u rimskoj Dalmaciji (g. 532), *Bulletino di archeologia e storia dalmata* 37 (1914) 114-117; Ante ųKEGRO, Problem Ludrumske biskupije, *Bosna franciscana: ĳasopis Franjevaĳke teologije Sarajevo* XV/26 (2007) 197-220; isti, The Diocese of Ludrum (*Ecclesia Ludroensis*), *Povijesni priloz i Historica contributions* 32 (2007) 9-24.

²⁴ Ante ųKEGRO, Mukurska biskupija (*Ecclesia Muccuritana*), *Povijesni priloz i Historical contributions* 34 (2008) 9-26; isti, The Diocese of Muccurum (*Ecclesia Muccuritana*) in Dalmatia, *Arheoloųki vestnik* 59 (2008) 219-303.

Sl. 14. Ranokršćanske dijeceze u Dalmaciji (prema Anti Škegro).

Fig. 14. Early Christian dioceses in Dalmatia (according to Ante Škegro).

u Bilimišću u Zenici te u Divjacima u Malom Mošunju kod Viteza u srednjoj Bosni. Spomenuta cigla locira ga u antičko naselje u Čipuljiću gdje je otkriven ranokršćanski oratorij (*domus ecclesiae*) iz pretkonstantinovskog doba i ranokršćanske bazilike iz 4. i 5. st. (sl. 13).²⁵

²⁵ Ivan KUJUNDŽIĆ, O položaju rimskoga municipija Bistue nova u Bosni, *Vrhbosna: svećenička revija* XLVII, Sarajevo, listopad-studen 1933, 253-261; Veljko PAŠKVALIN, Pojava kršćanstva u srednjoj Bosni i njegova hijerarhija u svjetlu novijih arheoloških iskopavanja, *Zbornik radova u povodu imenovanja vrhbosanskog nadbiskupa Vinka Puljića kardinalom: 'Crtajte granice ne precrtajte ljude'*, Sarajevo – Bol 1995, 755-781; isti, Ostaci starokršćanske bazilike na Crkvini (Grudine) u Bugojnu s osvrtom na Mvn(isipium) Bist(ue) ili Bistves, sjedište bistuenske biskupije i biskupa Andrije, *Radovi XIII. Međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju Split - Poreč (25.9.-1.10.1994.)*, Dio III, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Suppl.*, Vol. 87-89 (1998) 549-619; Ante ŠKEGRO, Bestoenska biskupija u svjetlu dosadašnjih istraživanja, *Zbornik o Pavlu Anđeliću*, Sarajevo 2008, 111-141; isti, The Bestoen bishopric in the light of prior research, *Arheološki vestnik* 56 (2005) 369-389.

Zaključak

Istraživanja su pokazala da se na području nekadašnje rimske Dalmacije do održavanja Salonitanskog metropolitanskog sinoda 530. g. nalazilo devet ranokršćanskih dijeceza: Salonitanska, Jadertinska, Arbenska, Epitauraska, Skardonitanska, Naronitanska, Bestoenska, Kataritanska te Senienska. Tijekom održavanja Salonitanskog metropolitanskog sinoda 533. g. utemeljene su još tri: Sarsenterska, Mukuritanska i Ludroenska (sl. 14). Njihovi biskupi nisu uvijek i rezidirali u mjestima po kojima su nosili naslov (epitaurski, skardonitanski). Svi su oni bili podređeni jurisdikciji salonitanskog nadbiskupa. Tijekom težih crkvenih sukobljavanja u njih su se uključivali i pojedini dalmatinski biskupi (salonitanski, arbenski), zbog čega se dijelilo i njihovo svećenstvo, odnosno cijepale njihove dijeceze (Arbenska). U tom se kontekstu 80-tih godina 7. st. i 80-ih godina 8. st. pojavila i Cesenska biskupija. U kontekstu bizantsko-slavenških odnosa na Jadranu, iz Senijske se biskupije 80-ih godina 7. st. izdvojila Kuriktanska, odnosno Krčka biskupija.

Ante Škegro

NEW KNOWLEDGE ABOUT CERTAIN EARLY CHRISTIAN DIOCESES IN THE EASTERN ADRIATIC REGION

The intensive study of sources as well as the results of archaeological and other research throughout the last twenty years have resulted in new knowledge about the Early Christian dioceses in the eastern Adriatic regions, their sees and the jurisdictions of their bishops (Fig. 1). For example, it has come to light that the Delminian diocese (*Delminiensis ecclesia*), introduced to the scientific literature by Daniele Farlati (1690.-1773.), never even existed. This was in fact presented as a historical fact to Farlati by some Franciscans from the Bosnia Argentina province because of disputes with the Archbishops of Split about jurisdiction over the Duvno diocese, founded at the end of the 13th or beginning of the 14th centuries. The Delminian bishop was identified as one of the administrators of the Papal estates in Dalmatia (*rector patrimonii in Dalmatia*) at the end of the 6th century, whose see was somewhere in the broad Salonitan area. It has further been established that neither the Mactaritan (*ecclesia Mactaritana*) nor the Baloien dioceses (*ecclesia Baloiensis*) existed, mentioned in this form in some codexes of the acts of the Salonitan Metropolitan Councils held in 530 and 533. The Mactaritan diocese reflects a distorted name for the Kotor diocese (*ecclesia Catharitana*), which has survived from the Roman period to the present, while the Baloie diocese should be considered the bishopric of Rab (*ecclesia Arbensis*), which existed until 1828, when it was integrated into the diocese of Krk. The question of the Sarnian diocese (*ecclesia Sarniensis*) has also been solved, whose presbyter *Vitalis* was the last to sign the acts of the Salonitan Metropolitan Council in 530. This was the bishopric of *Senia*, whose bishop resided in Senj and in Krk (*Curicum*) on the island of the same name depending on the pastoral needs and security conditions. The Slavic possession of the littoral below the Velebit Mountains, along with Vinodol and Lika, left the island part of this diocese, which remained under Byzantine rule, to function independently, and it ultimately received its own bishop, whose see was in Krk (*episcopatus Veglensis*). In this manner, from one Roman diocese, two bishoprics were created, which have remained to the present. The controversy

over the Cesenian diocese (*ecclesia Cessensis*) was also solved, the see of that bishopric being sought in the Roman settlement at *Cissa* (Časka) on the island of Pag rather than in the Briuni Islands in Istria.

Although the Epitaurum diocese (*ecclesia Epitauritana*) was called after the important Roman settlement in the southern Adriatic – Epitaurum, there is no proof that the see of its bishops was in that place. It has been realized that in fact the Epitauran bishops resided in the fortified, i.e. earliest part of Dubrovnik, not far from the cathedral of the Dubrovnik (arch)diocese. Except for one gem with the figure of an orans and one ring that in unclear circumstances came into the ownership of the British archaeologist Arthur John Evans (1851.-1941.), no Early Christian sacral objects or structures have been found in the Epitaurum region. On the other hand, in the 20-some km distant Dubrovnik, within the city walls, traces have been registered of four Early Christian basilicas. The cathedral of the Dubrovnik (arch) diocese was built on top of one of them. The Scardona diocese (*ecclesia Scardonitana*) evolved from the heritage of the Redditicum ecclesiastical district in Danilo Gornje near Šibenik, 20-some km distant from Scardona. Its leader, Bishop Aurelius (*Aurelius civitatis Reditioensis episcopus*), was in Mediolanum in northern Italy when he died in 475. The Early Christian ecclesiastical district of Slano near Dubrovnik, which in the second half of the 5th century was led by the presbyter Anastasius (*Anastasius presbyter*), did not become a bishopric. This was because it was located outside the eastern Adriatic maritime routes and the main roads that connected Aquileia and Constantinople. It can be claimed with great certainty that the centre of the Sarsenterum diocese (*ecclesia Sarsenterensis*) was located in a Roman settlement in the area of Stolac in eastern Herzegovina, while Ludrum (*ecclesia Ludroensis*) was located at Vrila - Umljanović near Drniš in the Dalmatian Highlands. Together with the diocese of Muccurum (*ecclesia Muccuritana*), these dioceses were founded in 533 at the Salonitan Metropolitan Council, when their bishops were chosen and consecrated and their jurisdictions were defined. The sees of the Sarsenterum and Ludrum dioceses were located in settlements that developed along the main Roman road from Aquileia to Constantinople. Although not a single one of these three dioceses has survived to the present, their heritage led to the formation of the Ston-Zahumlje, Korčula, Knin, and Makarska dioceses. Until the foundation of Sarsenterum, the framework of the Naronia diocese (*ecclesia Naronitana*), whose centre was at Vid near Metković or at the Late Roman fortress at Mogorjelo near Čapljina, included the entire Neretvan basin, western Herzegovina, and a large part of eastern Herzegovina. Encompassed in the Muccurum diocese, whose centre was located in the area of Makarska, was the coastal region from Mosor and Poljica in the northwest to the Neretvan marshes and the Pelješac peninsula to the southeast, along with the central Dalmatian islands of Brač, Hvar, Korčula, and Vis. In the area of the central Bosnian town of Bugojno, at the crossroads of the main roads that connected Dalmatia and Pannonia and Dalmatia and the Drina River valley, the Roman settlement of *Bistues* developed, where the see of the Bestoen diocese (*ecclesia Bestoensis*) was located. Its bishop participated in the Salonitan Metropolitan Synods in 530 and 533. Although a large part of the hinterland of the eastern Adriatic was under its jurisdiction, his diocese was one of the most poverty stricken among the members of the Salonitan Metropolitanate. The earliest Christian evangelizers in the eastern Adriatic regions were people of varied occupations and professions, most of them from the east. Later they also arrived from northern Italian centres.